

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПСИХІЧНОГО РОЗВИТКУ ДІТЕЙ ЮНАЦЬКОГО ВІКУ

У статті на основі наукового аналізу психологічної літератури розглядаються і досліджуються особливості психічного розвитку особистості дітей юнацького віку, звертається особлива увага на інтелектуальну, емоційно-вольову, ціннісно-мотиваційну та психодинамічну сфери.

Ключові слова: психічний розвиток, особистість, юнацький вік.

В статті на основі наукового аналізу психологічної літератури розглядаються і досліджуються особливості психічного розвитку особистості дітей юнацького віку, звертається особлива увага на інтелектуальну, емоційно-вольову, ціннісно-мотиваційну та психодинамічну сфери.

Ключевые слова: психическое развитие, личность, юношеский возраст.

The article is based on scientific analysis of psychological literature reviewed and peculiarities of the individual mental development of children adolescents and paid special attention to intellectual, emotional and volitional, value-motivational and psychodynamic field.

Key words: psychological development, personality, adolescence.

Постановка проблеми. Юнацький вік – період розвитку людини, якому характерний перехід від підліткового віку до самостійного дорослого життя. Цей етап є дуже вразливим і найменш захищеним від впливів мікро- і макросередовищ, і у той же час відповідальний та життєво стверджувальний у формуванні майбутньої вихованої, законслухняної людини – громадянина нашої держави.

Одним із найголовніших обов'язків сім'ї, дитячого садочка, школи, системи вищої освіти та навіть держави – є забезпечення гармонійного розвитку особистості, формування самоповаги, адекватної самооцінки, розвиток самостійності, відповідальності. Тому дослідження факторів психічного розвитку особистості дітей юнацького віку є актуальним і в наш час, час нових досягнень, більших вимог, суворості та конкуренції, що вимагає більшої витримки, стійкості і наполегливості.

Мета статті полягає у висвітленні результатів теоретичного аналізу особливостей психічного розвитку особистості дітей юнацького віку.

Аналіз досліджень. З давніх часів суспільство почало цікавитися закономірностями розвитку людини (В.Прейер «Душа ребенка», 1882). Вже у II половині XIX ст.. дитина була основним об'єктом дискусій та наукових досліджень. Дослідників цікавили закономірності та механізми психічного розвитку в нормі та патології, темп та рушійні сили переходу від одного періоду розвитку до іншого,

дослідження реакції дітей різних вікових груп і дорослих на одні і ті самі стимули.

На той час (XIX – поч. XX ст.) широко використовувався метод спостереження. До спостереження залучали батьків, які від самого народження дитини вели «Батьківський щоденник». Результати щоденників публікувалися і порівнювалися між собою. Однак некомпетентність батьків у їх спостереженнях, відсутність чіткої програми, поставленої мети, завдань, несистематичність не могли забезпечити достовірними фактами [12, с.22].

У 1920-х рр. Н.М. Щелованов у організував клініку нормального розвитку дітей, де основним методом було також спостереження. Великий внесок у розвиток дитячої психології зробив французький психолог А.Біне, заснувавши новий на той час метод «тестування». Він дослідив, що розвиток дитячих понять містить три стадії: стадію обчислень, стадію опису і стадію інтерпретації, які відповідали певному віковому періоду, що у свою чергу свідчило про можливість створення певних нормативів інтелектуального розвитку. Пізніше німецьким психологом В.Штерном був запропонований коефіцієнт інтелекту (IQ), який і досі використовується.

Образ юності постійно видозмінюється залежно від задач суспільства та того чи іншого часу. Так за часів античності і середньовіччя юність характеризувалася фізичною загартованістю, покорою старшим та готовністю до бойових дій. Зі зміною темпу суспільного та економічного розвитку, збільшенням діапазону професій образ

Питання психології

юнака набуває значних змін. Одним з перших про юність заговорив французький філософ Ж.Ж.Руссо. Він називає початок юності "другим народженням".

Окремо юнацький вік почали вивчати в кінці XIX століття. У дослідженнях приймали участь винятково представники елітних верств населення і вже наприкінці XIX – на початку XX століття виокремилась так звана «романтична» модель юності. Але не всі дослідники погоджувалися із нею. Їх погляди головним чином зосереджувалися на факторах, які впливають на розвиток людини, а саме юності. Одні стверджували, що головним фактором являється біологічний. Так, утворився біогенетичний напрям, який очолював американський психолог Стенлі Холл. В своїй теорії рекапітуляції наголошував, що послідовність

і зміст усіх етапів розвитку людини закладені на генетичному рівні.

Вивченням психологічних особливостей і проблем юнацького віку займалися багато вітчизняних та зарубіжних психологів та педагогів: І.С.Жон, Е. Еріксон, Д.І. Фельдштейн, Л.І. Божович, Р. Бернс, І.Ю.Кулагіна, К. Левін, Ш. Бюлер., Х. Ремшмидт, Е. Шпрангер, Л.С. Виготський, Д.Б. Ельконін та ін.

Виклад основного матеріалу. Юнацький вік не має чітко встановленої хронологічної межі і трактується у психології по-різному. Так, Л.С.Виготський та Д.Б. Ельконін розробили власну класифікацію, яка базується на трьох критеріях: соціальна ситуація розвитку, провідна діяльність та центральне вікове новоутворення (табл. 1).

Таблиця 1 - Вікова періодизація Л.С. Виготського та Д.Б.Ельконіна

Період	Роки	Провідна діяльність	Новоутворення	Соціальна ситуація розвитку
Дитинство	0-1	емоційне спілкування дитини із дорослим	ходьба, перше слово	засвоєння норм відносин між людьми
Ранній вік	1-3	предметна діяльність	"зовнішнє Я сам" по Виготському	засвоєння способів діяльності з предметами
Дошкільний вік	3-6(7)	рольова гра	довільність поведінки	засвоєння соціальних норм, взаємовідносин між людьми
Молодший шкільний вік	6(7)-10(11)	навчальна діяльність	довільність всіх психічних процесів, крім інтелекту	засвоєння знань, розвиток інтелектуально-пізнавальної діяльності.
Середній шкільний вік, підліток	10(11) - 14(15)	інтимно-особистісне спілкування у навчальній діяльності інших видах	почуття "дорослості", виникнення уявлення про себе "не як про дитину"	засвоєння норм і відносин між людьми
Старший школяр (рання юність)	14(15) - 16(17)	навчально-професійної діяльності	професійне особистісне самовизначення	засвоєння професійних знань, умінь
Пізня юність або рання зрілість	18-25	Трудова діяльність, професійне навчання		засвоєння професійно - трудових умінь
Зрілість	після 25	20-50 років - зрілість, 50-75 - пізня зрілість, 75 - .. - старість		

Соціальна ситуація розвитку - специфічна для кожного вікового періоду система відносин суб'єкта в соціальній дійсності, відображена в його переживаннях і реалізується ним у спільній діяльності з

іншими людьми. (поняття введене Л. С. Виготським). Соціальна ситуація розвитку у юнацькому віці збагачена багатьма новими «дорослими» можливостями та

Питання психології

зобов'язаннями: отримання паспорта, можливість реєстрування шлюбу, починають нести кримінальну відповідальність, мають можливість реалізувати своє виборче право, а також працевлаштуватися. Це все певним чином підштовхує молодь на прагнення самостійності і незалежності від батьків, навколишнього оточення, тощо. Найчастіше ця «незалежність» насправді ілюзорна, хоча для юнаків вона має величезне значення. Дуже важливо, щоб вони відчували підтримку своїх близьких людей, так як цей досвід перших кроків до дорослішання має бути позитивним, тому що від цього можливо і буде залежати успішне майбутнє юнака.

Провідна діяльність - термін, висунутий О.М. Леонтєвим для позначення діяльності, з якою пов'язане виникнення найважливіших психічних новоутворень. Це поняття Д.Б. Ельконін використовував для побудови періодизації розвитку психіки, де кожен період відповідає чітко фіксованій для нього провідній діяльності:

- 1) безпосередньо - емоційне спілкування немовляти з дорослим;
- 2) предметно - маніпулятивна діяльність, характерна для раннього дитинства;
- 3) сюжетно - рольова гра, характерна для дошкільного віку;
- 4) навчальна діяльність школярів;
- 5) інтимно - особистісне спілкування підлітків;
- 6) професійно - навчальна діяльність, характерна для періоду ранньої юності.

Провідна діяльність не виникає сама по собі, а проходить певний шлях становлення і розвитку. У свою чергу виникнення нового виду провідної діяльності не означає зникнення тієї, яка була провідною на попередньому етапі.

Необхідно звернути увагу на залежність становлення провідної діяльності від соціальної ситуації розвитку. Центральне вікове новоутворення - ті якісні особливості психіки, які вперше з'являються в даний віковий період [11, с.12]. Внаслідок багатьох чинників протягом певного вікового періоду розвитку формуються новоутворення, які призводять до перебудови всієї системи понять свідомості людини і створення нової, більш досконалої.

Проаналізувавши багато літературних джерел з питань хронологічних меж

юнацького віку можна виділити найбільш вживані (застосовані): рання юність (15-18 рр.) і пізня юність (18-23 рр.). Головним завданням юнацького віку є планування свого майбутнього. Як зазначає Л.І. Божович, майбутнє стає головним виміром життя юнака [12]. Юнаки мають обрати власну професію, і щоб не припуститися помилок, їм необхідно чітко і адекватно зважити свої задатки, вміння та знання, які вони здобули і розвинули, навчаючись у школі. В цей період, у молоді з'являються певні очікування щодо професійного і майбутнього благополуччя.

Як стверджує Рое (1957), діти, які вирости у сім'ї, де крім них не було інших дітей, постійно перебували у центрі уваги, отримували любов і піклування, можуть стати залежними від цього. Тому такі діти зазвичай обирають професії, які дають можливість компенсувати і отримати ті самі стосунки та взаємоповагу [5, с.25].

О.П. Сергєєнкова, О.А.Столярчук, О.П. Коханова, О.В. Пасєка пропонують наступні етапи професійного самовизначення (рис.1):

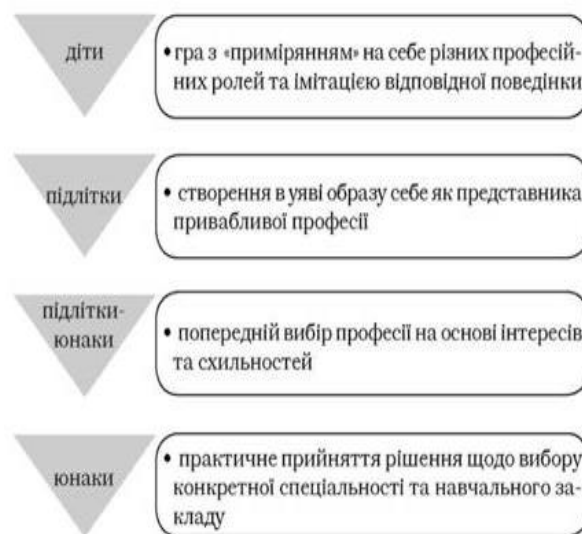

Рис.1 - Етапи професійного самовизначення

«Кающемся енциклопедисте» (1900) виділялось 4 варіанти вибору професії:

1. Підтримання сімейних традицій;
2. Випадково / необдуманно;
3. За покликанням;
4. За розрахунком; [9]

Нам стало цікаво чи цей поділ і досі відображає стан суспільства та якими варіантами оперують сучасні студенти – психологи. Нами було проведено опитування студентів IV курсу навчання (2012 р.). На бланках було зазначено усі 4 вищезгаданих

варіанта і додатковий 5-й «власний варіант». Запропонований 5-й варіант створений на дослідження ймовірності існування нового, більш сучасного, беручи до уваги рік написання книги (1900).

Загальна кількість студентів склала 30 осіб.

19 осіб обрали 3-й варіант (за покликанням)

5 осіб обрали 2-й варіант (випадково)

2 особи обрали 4-й варіант (за розрахунком)

4 особи обрали 5-й варіант (за порадою батьків та друзів).

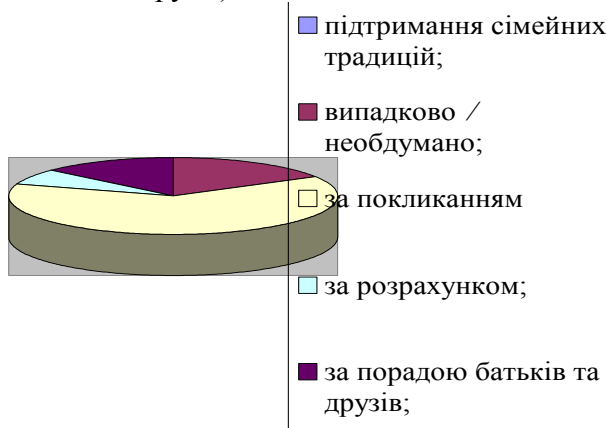

Рис. 2 - Діаграма співвідношення варіантів вибору професії студентами

Тому, вважаємо за необхідність виділяти 5 варіантів вибору професії, так як молодь часто прислухається до порад батьків та друзів при вирішенні даного питання, що проілюструвало наше дослідження.

Сучасна молодь повинна бути готовою до різких змін у суспільстві, мати гнучку натуру та вміння приймати власні рішення.

На даному етапі існує таке різноманіття всевітньо відомих акторів, режисерів, співаків, музикантів, мультгероїв, не завжди позитивного характеру, вплив яких не контролюється нашою державою.

Ми дивуємось, чого ж сучасна молодь прагне здебільшого тільки «легких» грошей, чому почало поширюватися звіряче насильство...

У «радянські» часи еталоном були робітничі професії, якщо показували фільм або мультик – завжди простежувалась лінія добра, краси, любові, взаємодопомоги, завжди висвітлювалося питання працелюбства та ліні. Чому ж так сталося, що ми дивимось усіякий непотріб? Ще Е.Еріксон писав про необхідність виділення для себе ще з самого дитинства

«аристократії» (зразка найкращих людей) і «ідеології» для того, щоб надалі робити свій життєвий вибір.

У юнацькому віці молодь починає усвідомлювати свій внутрішній світ, стає схильною до рефлексії. Рефлексія (англ. reflection) - розумовий (раціональний) процес, спрямований на аналіз, розуміння, усвідомлення себе: власних дій, поведінки, мови, досвіду, почуттів, станів, здібностей, характеру [6, с. 423]. В.Мухіна стверджує, що у юнацькому віці потяг до рефлексії може стати домінуючим станом або, навіть, перетворюватись у зверх ідею. [7, с.552]. Більшість юнаків починають відшукувати персональні шляхи пізнання світу і себе, як особистості. Процес самопізнання формує їх індивідуальність, допомагає створити власний образ «Я».

І.Ю. Кулагіна у своїй книжці «Возрастная психология» наводить декілька варіантів розвитку психічної сфери юнаків. Дівчата та хлопці у яких досить високий рівень саморегуляції, визначають чіткий план життєвих досягнень і неухильно дотримуються його, прагнучи будь за все до їх здійснення, менш схильні до рефлексії та мають недостатньо розвинену емоційну сферу. Інші ж, замкнуті, невпевнені в собі та своїх здібностях постійно перебувають у стані «пошуку свого «Я». Починаючи доросле життя діти, не маючи життєвого досвіду, ще довго перебувають у такому стані. Завдяки чому зростає велика зацікавленість у спілкуванні з дорослими людьми, переймаючи від них досвід. Їх поради, думки, життєві цінності відфільтровуються та випробовуються і згодом приймаються або відкидаються юнаком. Такі відносини мають довірливий характер. Спілкування із старшими найчастіше відбувається тоді, коли юнак не може впоратися із проблемною ситуацією, яку терміново треба вирішити. Проблеми ж інтимно-особистісного характеру обговорюються переважно з однолітками [4, с.157]. Ці стосунки сповнені такими якостями як: щирість, взаємоповага, взаєморозуміння, відвертість. Таким чином, юнак проходить етап самовизначення, стає більш усвідомленим та впевненим у своїх вчинках.

Значну роль у інтелектуальному розвитку, на думку багатьох науковців (І.С. Кона, О.М. Станкової, В.С. Мухіної),

відіграють художні образи та творча діяльність. Поринаючи у творчий світ музики, поезії, живопису світосприйняття юнака стає ширшим, багатоглибшим та набуває нових висот. Саме під час творчого натхнення розвивається образна сфера юнака [7, с.555].

У психологічній літературі виділяють три підходи до вивчення вікових закономірностей творчості [2]. І підхід: науковці досліджують в сукупності вікові категорії людей разом з їх продуктами діяльності.

II підхід: полягає у порівнянні властивостей художників, митців – творчих особистостей із властивостями звичайних людей, досліджуючи і виокремлюючи «особливості» творчої особистості.

III підхід відрізняється від попередніх тим, що ґрунтується на вивченні лише процесів мислення, які значно відрізняються у творчої і нетворчої особистості. Проблема становлення і розвитку творчої особистості завжди привертала увагу багатьох дослідників та науковців.

Р. Шпіц вважав, що взаємовідносини між матір'ю і дитиною із самого раннього віку мають неймовірне значення на формування її особистості [12, с. 68]. До абстрактного мислення, І.С. Кон вважає, більш схильними хлопців, аніж дівчат. Дівчата, у свою чергу, схильні до розв'язання конкретних задач. Мислення ж досягає формально-логічного рівня [4, с.52].

Юнацькому віку властива закоханість, з'являється досвід близьких інтимних стосунків - формуються очікування, які стосуються створення майбутньої сім'ї. І.Ю. Кулагіна стверджує, що юнацькі мрії про любов віддзеркалюють їх внутрішній стан – потребу в емоційному теплі, підтримці, розумінні, душевної близькості. Цікавим фактом, який відмітив І.С. Кон, є те, що очікування, пов'язані із професійним благополуччям та сім'єю, є більш реалістичними, на відміну від очікувань освіти і матеріального благополуччя, - найчастіше вони є завищеними [11, с.37]. Цей факт можна пояснити юнацьким максималізмом. Як зазначається у вікіпедії, найчастіше максималізм розвинений саме в юнацькому віці, тоді, коли юнаки намагаються знайти щось ідеальне. Це гоніння за найкращою їжею, роботою, дівчиною. Максималізм — це перевищені

претензії до життя, безкомпромісність в рішеннях, бачення та віра тільки в щось конкретне і певне, бачення життя в чорному і білому кольорах, не звертаючи уваги на відтінки. Максималізм є чи не найкращим стимулом до виконання певної цілі життя [1].

Перехід від ранньої юності до пізньої характерний зміною акцентів розвитку: період попереднього самовизначення завершується і відбувається перехід до самореалізації [12]. О.П. Сергєєнкова визначає самовизначення центральним особистісним новоутворенням раннього юнацького віку, що виявляється як формування його представниками подальшого життєвого плану та способів його реалізації. Тому, на нашу думку, доцільно виділити критерії самовизначення:

набуття умінь чітко планувати свій життєвий план і перспективи,
підвищена мотивація до самореалізації,
усвідомлення необхідності теоретичних і практичних ЗУН,
набуття самостійності,
прийняття нової соціальної ролі,
сформована громадянська відповідальність за власні дії,
розвиток нових більш зрілих відносин з однолітками,
відповідність професійним, правовим та моральним вимогам,
створення власного образу «Я».

Велику увагу юнацькому віку приділяв американський психолог Е.Еріксон, який заснував теорію психосоціального розвитку особистості. Психолог виділив 8 психосоціальних стадій розвитку особистості:

1. Стадія немовляти: базальна довіра/недовіра (0-1 року)
2. Раннє дитинство: автономія / сором і сумнів.(1-3 рр.)
3. Вік гри: ініціативність / провина. (3-6 рр.)
4. Шкільний вік: працьовитість / неповноцінність.(6-12 рр.)
5. Юність: его - ідентичність / роліве змішання.(12-20 рр.)
6. Молодість: досягнення близькості / ізоляція.(20-25 рр.)
7. Зрілість: продуктивність / інертність. (26-64 рр.)
8. Старість: цілісність его / відчай. (від 65 р. до смерті)

Питання психології

Е.Еріксон вважав, що найвагомішою стадією є «юність», так як саме цей період являється підґрунтям у формуванні психологічно благополучної людини. На цьому етапі дитина оволодіває новими соціальними ролями, які підвищують відповідальність за свої дії та вчинки. Проходження кожної стадії і є запорукою нормального психічного розвитку особистості. За умови нормального протікання цієї стадії формується здібність робити свій вибір, бути відповідальним за свої вчинки.

Проаналізувавши вищезазначене, доцільно виділити вікові психологічні завдання розвитку юнацького віку:

1. Ідентифікація, створення власного образу «Я»;
2. Встановлення нового рівня самосвідомості;

3. Гендерна ідентифікація;
4. Прийняття соціальних ролей;
5. Встановлення нових інтимних стосунків між однолітками;
6. Емоційне відторгнення/ незалежність від батьків;
7. Розвиток самоконтролю і відповідальності за свої вчинки;
8. Засвоєння моральних норм, побудова системи цінностей;
9. Пошук сенсу життя;
10. Самовизначення;
11. Вибір майбутньої професії;
12. «Підготовка» до сімейного життя;

Висновки. Таким чином, гармонійний психічний розвиток особистості у юнацькому віці - забезпечення адекватної самооцінки, створення власного образу «Я», прийняття нової соціальної ролі.

Література

1. Абрамова Г. С. Возрастная психология: Учеб. пособие для студ. Вузов / Г.С.Абрамова. - 4-е изд., стереотип. - М.: Издательский центр «Академия», 1999.-672 с.
2. Эриксон Э.Г. Детство и общество / Эрик Г. Эриксон; Пер.с англ. и науч. ред. А.А. Алексеева. - 2-е изд., перераб. и доп. - Санкт-Петербург: Летний сад, 2000. - 416 с.
3. Кон И. С. Психология ранней юности: Кн. для учителя./ И.С.Кон.- М.: Просвещение, 1989.— 252 с.
4. Кулагина И.Ю. Возрастная психология: развитие ребенка от рождения до 17 лет / И.Ю. Кулагина.- Ун-т Рос. акад. образования - 5-е изд. - М. : Изд-во УРАО, 1999. - 175 с.
5. Малкина-Пых И.Г. Возрастные кризисы взрослости. (Справочник практического психолога / И.Г. Малкина-Пых— М.: Изд-во. Эксмо, 2005. - 416 с.
6. Мещеряков Б.Г., Зинченко В.П. Большой психологический словарь. / Под ред. Б.Г. Мещерякова, В.П. Зинченко.- М.: Прайм-Еврознак, 2003 - 672 с.
7. Мухина В.С. Возрастная психология. Феноменология развития: учебник для студ. высш. учеб. заведений / В.С.Мухина.- 10-е изд., перераб. и доп. - М.: Издательский центр «Академия», 2006. - 608 с.
8. Палагина Н.Н. Психология развития и возрастная психология: учебное пособие для вузов / Н.Н. Палагина - М.: Московский психолого-социальный институт, 2005. - 288 с.
9. Пряжникова Е.Ю., Пряжников Н.С. Профориентация. Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / Е. Ю. Пряжникова, Н.С.Пряжников. — 2-е изд., стер. — М.: Издательский центр «Академия», 2006. — 496с.
10. Сергеевкова О.П., Столярчук О.А., Коханова О.П., Пасека О.В. Вікова психологія / О. П. Сергеевкова, О. А. Столярчук, О. П. Коханова, О.В.Пасека.- Навч. посіб. - К.: Центр учбової літератури, 2012. - 376 с.
11. Туревская Е.И. Возрастная психология / Е.И. Туревская. - Тула, 2002.
12. Шаповаленко И.В. Возрастная психология (Психология развития и возрастная психология) / И.В. Шаповаленко. - М.: Гардарики, 2005 - 349 с.
13. Режим доступа: http://uk.wikipedia.org/wiki/Максималізм#.D0.A3_.D0.BF.D1.81.D0.B8.D1.85.D0.BE.D0.BB.0.BE.D0.B3.D1.96.D1.97
14. Станкова Олена Михайлівна. Режим доступа: <http://klasnaocinka.com.ua/ru/article/vozzrastnie-psikhologicheskie-osobennosti-perekhodn.html>